

ויצא: שתי אחיות

הרעיון של הכפילות בספורי התורה, או בפרשיות המצוות שבה, מוסבר בדרך כלל על פי עקרון ה'פרספקטיבה'; כשמתבוננים על תופעה מנקודות מבט שונות, מתקבלת תמונה מעמיקה יותר ורב-גונית מאשר במבט ב'עין אחת'. צעד נוסף להבנת תופעת הכפילויות, הוא ההכרה שהמבט הכפול הינו תולדה של המציאות הכפולה. לא רק המבט הוא כפול, אלא המציאות עצמה היא כפולה.

כמו במשפחה רגילה, דו-הורית, בה ממלא כל אחד מן ההורים תפקיד בבנין הבית ובקיום המשפחה, בגידול הילדים ובחינוכם. עולמו התקין של הילד מתעצב מתוך לימוד והפנמה של ערכים ותפקודים משתי דמויות ההזדהות שאותן הוא חווה במהלך שנות התפתחותו. זו חכמתה של הבריאה בדרך הזוגיות מיסודה: שמים וארץ, שני המאורות, זכר ונקבה. רק אלהים הוא אחד, באשר הוא אינסוף הכולל את הכל. אבל הבריאה היא חלקית, ולעולם הרכבה של שני חלקים שאינם זהים יוצרת עושר והפריה מעבר ליחידה הפרודה והבודדת.

שלשה אבות וארבע אמהות מאפשרים עושר וגיוון בחיי עם ישראל יותר מאשר זוג הורים אחד. מידתו של אברהם שונה מזו של שרה ומזו של יצחק ושל רבקה. כל אחד מהם תרם קו אופי משלו, כל זוג מהם תרם שילוב אחר של מידות ותכונות. ככל שמתקדמים הדורות, מגוון הצירופים גדל ומתרבה, עד כדי ששים רבוא נפשות נבדלות המקבילות לששים רבוא אותיות בתורה (על פי האגדה! בפועל יש הרבה פחות).

בבית יעקב היה צורך בהתגוננות נוספת, שתי אמהות ושתי שפחות. הגיוון הזה הוליד שנים עשר שבטים שונים זה מזה, שכל אחד מהם יש לו תפקיד משלו, אופי משלו, ברכה משלו, שער משלו בשמים. אפשר לברר את ההבדלים בין האמהות מתוך התבוננות בתיאור דמויותיהן בתורה: הפרטים השונים באופיין, בהנהגתן, בקורות חייהן, בקשר שלהן עם יעקב. דרך אחרת היא להפיק זאת מן ההמשך: להתבונן על בני לאה ובני רחל כגילוי התכונות של האמהות עצמן שבאו לידי ביטוי בבנים. יוסף בנה של רחל כנגד יהודה ולוי, המלכות והכהונה, בניה של לאה. ממלכת שומרון מול ממלכת יהודה, ועד משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. חז"ל המשילו אותן לשתי קורות התומכות את הבית לכל אורכו.

בין האמהות עצמן יש חלוקת תפקידים ומעמד וגם תחרות, גלויה וסמויה, על הבכורה. רחל היא האהובה, אבל לאה היא מרובת הבנים. בניה של לאה זוכים בהנהגה, יהודה במלכות, לוי בכהונה. יוסף 'בעל החלומות' ממלא תפקידים אחרים. בני השפחות, שלכאורה אמורים להיות נחותים מבני האמהות, מקבלים ברכה יחד עם שאר האחים, ועם הזמן מיטשטשים ההבדלים בין המעמדות. יוסף מתרועע עמהם, והם חוברים אל בני יוסף לכינונה של מלכות שומרון. לא ניכר הבדל משמעותי בין שבט נפתלי לשבט זבולון, אף שזה בן שפחה וזה בן גבירה, זה בן שפחת לאה, וזה בן רחל.

עם זאת לא ניתן לומר שהשטטוש יצר אחדות והשתוות בדעות בין האחים והשבטים. קיימת תחרות על ההנהגה. כך היה בימים הראשונים בין בני יעקב, וכך נמשך הדבר לאורך כל הדורות: בימי שפוט השופטים ובימי פילוג הממלכה, עד גלות עשרת השבטים, שהעלימה את המחלוקות וצמצמה את עם ישראל להיות 'יהודים' בלבד. אף ה'בנימינים' נבלעו בין ה'יהודים', שהרי כבר מרדכי איש ימיני נקרא במגילת אסתר 'יהודי'. יתכן, שאף חלק מעשרת השבטים שבו והצטרפו אל ממלכת יהודה בשנים שאחרי חורבן שומרון. ואם כן, העם ה'יהודי' מכיל כיום בקרבו לפחות נציגות של שנים עשר שבטי יעקב.

העלמותה של התפלגות השבטים לא ביטלה את ריבוי הגוונים והדרכים למימוש הייעודים של אבות האומה ואמותיה. במקומם, יצרה הגלות את ריבוי העדות. הפיצולים הקדומים והראשיים: ספרד, אשכנז, תימן, אתיופיה. ובכל גולה ותפוצה ראשית, התמיינות משנית לתת-פלגים של העדות הראשיות. ריבוי העדות גורם, במיוחד בעידן קיבוץ הגלויות לארץ אחת, לתופעות דומות לאלו שנבעו מריבוי השבטים. מתח ותחרות בצד הפריה והעשרה הדדית. הפוסקים משוים את 'שנים עשר שערי התפילה' של השבטים, לשנים עשר שערי תפילה של נוסחי העדות השונות.

מלבד הכהנים והלויים, ששמרו על זהותם השבטית המקורית, אין הדבר כן בשאר השבטים. אי אפשר לזהות באופן ישיר את בני לאה עם אשכנזים או ספרדים או ההיפך. אי אפשר לזהות את ההבדלים שבין יוצאי תוניס

ליוצאי מרוקו, או בין יוצאי פולין ליוצאי גרמניה, כהבדלים שבין דן ונפתלי גד ואשר. אולם אפשר לומר שכשם שבני יעקב נחלקו לשנים עשר שבטים, ויושבי הארץ נחלקו לשנים עשרה נחלות, מחוזות גיאוגרפיים נבדלים שיש לכל אחד מהם מערכת שיפוט משנית נפרדת 'סנהדראות של שבטים', כך בימי הגולה הפזורה נוצרה חלוקה של עם ישראל לשבטים. היא נשמרת גם אחרי השיבה לארץ במידה לא מבוטלת. אם כי, העדות אינן נפרדות עוד על פי חלוקה גיאוגרפית, כי אם על פי הבדלים תרבותיים. (הגם שיש בארץ יישובים שבהם יש אוכלוסיה בעלת אפיון עדתי מובהק)

הנסיון של 'כור ההיתוך' לבטל את ההבדלים העדתיים וליצור 'ממלכתיות ישראלית' אחידה, הניב פירות בעלי ערך, של אפשרות לכינון שיח משותף ומוסדות מדינה משותפים. אסור להניח לצד המפריד, השבטי, לגבור על הצד המאחד, הלאומי. אולם הנסיון הזה הניב גם פירות באושים. דיכוי של מנהגים ותרבויות תחת השלטון ההגמוני, לא זו בלבד שהזיק בעצם הפגיעה במסורות ובייחוד קיימים, אלא גם עורר עוינות, איבה, תסכול ותחושות של ניתוק מן המימסד המרכזי והחברה ההגמונית.

כשם שהאחים מרדו בחלומות של יוסף שישתחוו לו, כשם שבני יוסף מרדו בנסיונו של רחבעם להשליט עליהם סמכות שלטונית כוחנית, כך, כפי הנראה, שבטבע האופי הישראלי מונחת, מאז ימי האמהות והאבות, הדרישה שלא לעמעם את ייחודם של השבטים לטובת האחדה ממלכתית תקיפה מדי. והיא התעוררה גם בימינו, בהתנגדות ליצירת אחידות במערכות החינוך, התרבות, הפסיקה, השלטון המקומי, ועוד.

צריך למצוא את הדרך הנכונה לשלב בין שתי המגמות. המגמה הממלכתית המלכדת, זו שבאה לידי ביטוי באב יעקב, במלכות בית דוד, בכהונה שסביב מקדש יחיד ואיסור הבמות, וכנגדה, המגמה השבטית המגוונת, המעשירה והמפרה, זו שבאה בעבר לידי ביטוי בארבע אמהות, בסנהדראות של שבטים, בנוסחי התפילה ובהבדלי הפסיקה בין העדות. כיום, היא אמורה להתבטא באיזון נכון בין השלטון המרכזי ומוסדותיו, שחלק מהם חייבים להיות כלל-ישראליים, כדוגמת צה"ל, לבין המבנה הפדרטיבי והקהילתי של החברה שאמור להתחזק ולהתפתח ככל שתשתרש ישיבתנו בארץ במהלך הדורות שיבואו, ובאמצעותו יבואו לידי ביטוי הגוונים השונים של תרבות, חינוך וחברה, ואפילו נתיבים מגוונים של עבודת השם.